

современных лингвокогнитивных исследований: степень вербализации, степень социализации, степень национализации.

Ключевые слова: концептология, концепт, критерии объективации концепта.

I. Katsion, postgraduate student

Kyiv National Linguistic University, Kyiv

CONTENT OF NOTION “CONCEPT” IN MODERN COGNITIVE LINGUISTICS

The article analyzes the scientists' approaches to the definitions of the term “concept”. It deals with the common characteristics of such definitions. It also defines the guidelines of the objectiviation of the sense of “concept” in the context of the modern investigations in the cognitive linguistics field: the degree of verbalization, the degree of socialization and the degree of nationalization.

Key words: conceptology, concept, guidelines of objectivising a concept.

УДК 811.161.2'233:398(477)

Д. Лаврик, аспірантка

Сумський державний університет, Суми

РОЗКРИТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МАТЕРИНСЬКОГО КОДУ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ КОНЦЕПТАХ «САМОТНІСТЬ», «СЕРЦЕ», «ДУША», «РОЗУМ»

У статті досліджуються етнонаціональні концепти «самотність», «серце», «душа», «розум» та їх властивість, як комплексної структури, поєднувати в собі культурні коди, найосновнішим з яких є материнський, що максимально розкривається у тканині художнього твору.

Ключові слова: концепт, самотність, серце, душа, розум, мовна картина світу, материнський код.

Світосприйняття кожного народу унікальне, як і материнський код, закладений у мові у вигляді концептів та реалізований за допомогою різноманітних художніх засобів авторської творчості.

Поняття «концепт» стало предметом дослідження багатьох учених як зарубіжних, так і вітчизняних: Дж. Лакофа, Д.С. Лихачова, Н.Д. Арутюнової, Ю.С. Степанова, О.С. Кубрякової, В.А. Маслової, В.І. Карасика та ін., проте єдиної точки зору на природу концепту немає.

Актуальність дослідження визначається тим, що поняття «концепт» є недостатньо дослідженим із мовознавчого погляду, що пов'язано зі складністю його ментальної структури та відносною новизною.

© Д. Лаврик, 2014

На нашу думку, для глибшого вивчення терміна «*концепт*» і його змістового наповнення необхідно враховувати поняття материнського коду, закладеного в слові. Саме такий підхід дасть можливість цілісного розуміння концепту і розширення його класифікаційних параметрів.

Ми ставимо **за мету** дослідити унікальність материнського коду, закладеного в етнонаціональних концептах «*самотність*», «*серце*», «*душа*», «*розум*».

Завданням нашого дослідження є визначення функціонально-стилістичного навантаження етнонаціональних концептів «*самотність*», «*серце*», «*душа*», «*розум*» у поетичних творах О. Олеся та О. Забужко, виділення найяскравіших мовних засобів, які максимально розкривають поняття «материнський код» та дають змогу простежити його наявність у структурі концептів.

З'ясуємо для себе поняття «концепт». О.С. Кубрякова розглядає концепт як «оперативну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, квант знання» [4: 30].

У цьому визначенні дослідниця головну увагу зосередила на понятті ментального лексикону, що свідчить про національну маркованість концепту та його вербальне вираження.

В.І. Карасик визначає концепти як «багатовимірні ментальні утворення, у складі яких виділяють образно-перцептивні та понятійні сторони» [3: 71].

Суттєвим є те, що мовознавець у тлумаченні терміна «концепт» за основу також бере такий компонент, як «ментальність», що є спільним для обох понять.

О.С. Переломова, досліджуючи інтертекстуальність художнього дискурсу, пропонує таке визначення концепту: «Концепт – узагальнене утворення, але разом з тим воно містить чуттєво-образний компонент, що знаходить своє вираження в понятті, уявленні, значенні слова. У концепті відображається ментальність і менталітет носія природної мови – образ «людини-мовця» [7: 336].

Відтак, ментальний компонент є ключовим у розумінні та визначенні структури поняття «концепт», а також – необхідною умовою формування концептуального каркасу носіїв мови.

Серед величезної кількості універсальних концептів, характерних кожній людській культурі, у мові виділяють етнонаціональні, які позначають константи національної культури, кодують етноауру народу.

Для прикладу розглянемо творчий доробок О. Забужко, О. Олеся та з'ясуємо функціонально-стилістичне навантаження й процес творення етнонаціональних концептів «*самотність*», «*серце*», «*душа*», «*розум*», а також їх наповнення материнським кодом у контексті художнього твору.

Обрані для аналізу концепти дають змогу сформувати цілісний образ гармонійної особистості, у якій і тіло, і душа, і дух мають високий рівень розвитку, а самотність розглядається як одна з необхідних умов досягнення такої рівноваги.

На перший погляд, концепти «*самотність*», «*серце*», «*душа*», «*розум*» є універсальними, адже властиві багатьом етносам, проте вони набувають яскравих етнонаціональних рис завдяки їх зануренню в тканину художніх творів українських письменників, які використовують національно-забарвлені одиниці мови.

Кожен із авторів презентує власне світобачення й творить художню мовну картину світу, яка є одночасно як індивідуальною, так і сформованою під впливом національної,

соціальної мовної картини світу. О. Забужко та О. Олесь через тканину художніх творів декодують материнський код, притаманний саме українцям, адже вони є носіями української мови й відповідно культурних кодів народу.

Потужного смислового навантаження в тканині художнього тексту обох письменників набувають музичні терміни, які дають можливість якомога глибше розкрити зміст концепту «самотність», а також таких концептів, як «серце», «душа», «розум».

Відомий філософ М.Бубер інтерпретує *самотність* як «конструктивний досвід, у ході якого людська істота здатна набути чогось, що дозволить їй вступити в істинний діалог» [1: 74].

Такий діалог є можливістю своєрідної комунікації людини зі своєю *душею*, яка є вмістилищем духу, і з власним *серцем*, як храмом душі, де присутнє Божественне начало та Любов. *Душа* одночасно має тісний зв'язок з *розумом* і *серцем*, адже відповідає за наші думки, бажання та почуття, що робить її унікальною, здатною до синтезу раціонального та чуттєвого.

Звернемо увагу на збірку Оксани Забужко «*Нічні метелики*», де сама назва несе в собі відтінок *самотності*, експресію та динамізм, проте *самотність* розглядається не лише як страждання заради страждання, а як шлях до пізнання себе в цьому світі й власного космосу.

Самотність спрямована на подолання внутрішнього конфлікту в собі та прийняття божественного світла, яке народжується в медитативній тиші, окресленій сакральним часопростором, про що свідчить вживання синтаксми «нічні метелики» у вигляді прикметниково-іменникової форми.

Розглянемо поетичний твір «*Алегро*» із циклу «*Нічні метелики*», де простежується стан внутрішньої *самотності*, який в контексті поглиблюється музичними термінами, що надає поезії специфічної ритмомелодики та динамізму.

«Сучасний словник іншомовних слів» за редакцією І.О. Скопенка, Т.В. Цимбалюк фіксує таке лексичне значення поняття «*алегро*»:

Алегро (італ. *allegro* – весело) – муз. 1) швидко (про темп виконання музичного твору); 2) музична п'єса або її частина, які виконуються в цьому темпі; 3) завершальна частина вправ в урочи класичного танцю, виконувана в швидкому темпі [8: 39].

«*Алегро*» стає символом хаотичної реальності, мелодія якої продиктована вищими неземними силами, а прискорений темп сприяє внутрішньому діалогу людини зі своїм *розумним* серцем:

Слухай, це ж можна здуріти,
тобі ж уже тридцять!
Що ж це зробилось зі світом,
з тобою,
зі мною?

Що ж це зробилось, мені ж уже теж не сімнадцять!
Наче захекане серце, зривається бігти годинник!... [2: 3].

Жіноче начало (матерія) прагне до очищення та злиття з чоловічим (духом), проте це виявляється неможливим, бо *душа* ще неготова іти за світлом. У контексті концепт *самотності* посилюється приїменниково-займенниковими формами «зі мною», «з тобою», які так і не отримують єдиного, цілісного образу «*ми*», а приїменниково-іменникова кон-

струкція «зі світом» свідчить про повну самотність. Емоційний стан ліричної героїні досягає критичної межі про що свідчить вживання авторкою порівняння (*наче захекане серце*). Вона намагається знайти себе у внутрішньому та зовнішньому (фізичному) світі, але ніяк не може цього зробити. Такі намагання виснажують її, стають болючими, що максимально розкривається в дієсловах «здуріти», «зривається», які надають контексту негативного забарвлення. У своїх думках лірична героїня прагне відновити первинну модель небесної родини (Отця Небесного та Божественної Матері), де існує гармонія батьківського та материнського кодів, проте для неї це є недосяжним. На даному етапі концепт «розум» має домінуючий характер, що перебиває зв'язок для пізнання духовного начала.

Концепт «самотність» у єдності із концептами «серце», «душа», «розум» формують образ жінки, яка не змогла розкритися як мати. Природний обов'язок передачі материнського коду, народження духовного плоду, залишився нереалізованим, що в тканині художнього твору поглиблюється контекстуальними антонімами, вираженими кількісними числівниками «тридцять», «сімнадцять».

О. Забужко насичує твір кольорами «чорна», «освітлених» – у такий спосіб розкриваючи двоїстість у природі, яка постійно супроводжує людину в цьому світі. Материнське (жіноче) й батьківське (чоловіче) начало прагнуть до єдності, яка проявляється цілісністю духу та матерії в структурі Всесвіту, а також на фізичному рівні символізує гармонію жінки та чоловіка:

(Знаю, це станеться так:
наче чорна тигриця, зненацька
Скочить на мене всім тулубом смерклим
оцей-от, на розі, будинок).

....

Хто почує тебе з цих освітлених вікон... [2: 3].

Кожне слово в контексті набуває магічного ритму, самотність знаходить свій вихід у сублімації – спілкуванні з музичним інструментом «гітарою», яка суголосна душевному стану героїні (*гітара = душа*):

Це в компаніях нам під гітару
Дивляться в очі – іще по-студентському
стилю? [2: 3].

На відміну від пришвидшеного темпу «Алегро» – різко протилежний настрій, а також ритмомелодіку має поезія «Анданте», у якій медитативна атмосфера наповнюється приглушеними звуками. Такий акустичний ефект досягається завдяки алітерації приголосних -с-, -з- : «сизому склі», «відблиски», «проступить», «несхолоджена», «блюз», «сліз», «щоразу».

«Сучасний словник іншомовних слів» за редакцією І.О. Скопенка, Т.В. Цимбалюк так розкриває змістове наповнення терміна «анданте»:

Анданте (італ. andante, буквально – який крокує) – муз. 1) помірно (про темп виконання музичних творів); 2) музичний твір (або його частина) у такому темпі [8: 53].

Музичний термін «Анданте» символізує жіночу самотність, що максимально розкривається в контексті художнього твору використанням займенниково-іменникової форми «ця жінка», де вказівний займенник «ця» стає смисловим центром й ілюструє

посилення внутрішнього болісного стану, який межує із самозреченням. Так і несформований цілісний образ «ми» нагадує про порушену єдність духо-матерії. Материнська душа не знаходить спокою, жіночі страждання стають нестерпними.:

Навіщо ж ця жінка, чиясь несхолоджена мука,
Щоразу приходить під цей переплаканий блюз.

.....

На сизому склі, де, як відблиски,
міняться пальці,
Проступить, нахилене в пальці їй,
Ваше лице [2: 4].

Знову ж таки не відбувається гармонізація чоловічого (батьківського) та жіночого (материнського) начала. Мука стає непосильною, страждання, біль, втрата досягають критичної межі, що поглиблюється в контексті використання оказіонального лексичного новоствору «несхолоджена», вираженого дієприкметником, утвореним поєднанням префіксів *не-* та *с-*, які вступають у відносини взаємозаперечення (*не-* заперечує, а *с-* надає дієприкметнику значення докананого виду). Як наслідок, мука в даному випадку «жива», вона ще гаряча від болю.

Спостерігаємо злиття *душевного* стану ліричної героїні із ритмічною джазовою музикою, що досягається використанням іменника «блюз», для якого характерне спокійне, меланхолічне звучання. У поєднанні з дієприкметником «переплаканий» атмосфера внутрішнього неспокою помножується.

У наступному вірші «Фінал. Контрапункт» знаходимо термін «танго», який із перших рядків поетичного твору занурює нас у світ минулого, де панує атмосфера внутрішньої самотності, проте вона спрямована на пошук себе й комунікації зі світом, гармонії материнського та батьківського начала, що символізує єдність духу та матерії.

«Сучасний словник іншомовних слів» за редакцією І.О. Скопенка, Т.В. Цимбалюк подає таке тлумачення лексеми «танго»:

Танго [ісп. tango] – старовинний іспанський танець, що поширився в Південній Америці (здебільшого в Аргентині), на основі якого виник і набув великого поширення парний бальний танець вільної композиції з енергійним і чітким ритмом [8: 661].

Час у даному контексті зупиняється на деяку мить, на що вказують іменники та прислівників із темпоральним значенням «світанок», «ніч», «надвечір», «цночі»:

В наскрізнім промінні холодного злого світанку
Проступлять обличчя, немов крізь воцаний папір.
Ми ніч просиділи. Втомилося хрипнути танго,
Котре ми вже затанцювали до дір.

.....

Коли танцювалося танго під хриплий старий патефон!...

....

Гуркочуть цночі товарні вагони на схід!
І тільки надвечір, у тисняві людських молекул,

.....

Зненацька здригнемось, поранені звуком далеким ... [2: 5-6].

Перед нами розгортається асоціативна стрічка уяви, де метафоричні епітети «хри-

пий, старий» та лексема «патефон» конденсують відтінок давності, який підтримується прийменниково-іменниковою формою «до дір».

Цілісний образ «ми» починає виформовуватися в єдину структуру, яка має стати життєдайною за принципом гармонії жіночого та чоловічого, де концепт «розум» стає не лише ментальним конструктом, а й вмістилищем для божественного, проте відбувається нагнітання різних думок, а як наслідок – внутрішня драма стає очевидною, душевний неспокій виявляється максимально. «Ніч» отримує роль провідника між реальним та ірреальним світом, що дає змогу душі подорожувати поза фізичним тілом і пригадати своє призначення в цьому світі. Дієслово «хрипнути» також бере участь у створенні асоціативного малюнку й доповнює атмосферу, забарвлену священною архаїкою.

Тепер розглянемо, як відбувається процес творення концепту «душа», «серце», «розум», «самотність» у поетичному доробку О. Олеся. Звернемо увагу на смислове навантаження музичних термінів у тканині художнього тексту:

Всю стуму розпачу душі моєї

Не розігнуть і всесвіту всьому...

Геть кобзу! Струни я порву на неї

І розіб'ю її саму [5: 674].

Концепт «душа» у поезії О. Олеся набуває додаткової конотації позначення космічної енергії Всесвіту у єдності материнського та батьківського начала, а не лише окремої особи, тобто на планетарному рівні. Трепет української душі вібраційно передається кожному. Він суголосний зі звучанням кобзи, таким чином, можна поставити знак рівності: «душа = кобза», адже саме українська душа здатна по-особливому сприймати й передавати музику цього інструмента. У такий спосіб поет декодує материнський код українців, розкриває його специфіку, а також закладені архетипні корені.

Концепти «самотність» і «душа» в поетичному творі О. Олеся нероздільні одне від одного, що досягається автором на лексичному рівні уживанням номінацій музичних інструментів, а на фонетичному рівні – звуковим оформленням строфи із наданням переваги звуку [с] («струни, всю, саму, стуму»).

Розглядаючи концепт сакрального часо-простору в творчості О. Олеся, О.С. Переломова зазначає, що «мовний час у тканині художнього тексту О. Олеся стає перцептуальним часом. Тому дієслова майбутнього часу не створюють відчуття перспективи довготривалого перебування на землі, а лише стають підтвердженням концептуальної ідеї – «життя – єдина мить» [6: 674].

Підтвердження цієї думки знаходимо в поетичному творі «Всю стуму розпачу душі моєї», де дієслова майбутнього часу «розіб'ю», «порву» та лексема «не розігнуть» із заперечною часткою «не» формують образ приреченого втікача, що біжить від себе самого і світу, який в уяві ліричного героя безжалісний. *Самотність* у такому випадку розглядається не як позитив, а як форма страждання. Автор переносить нас у такий часопростір, де не діють закони гармонії, хаотична реальність стає природною й душа не знаходить спокою.

Непряму вказівку на музичний інструмент (кобзу) знаходимо у вірші О. Олеся «Затремтіли струни у душі моїй»:

Затремтіли струни у душі моїй...

Ніжна, ніжна пісня задзвеніла в ній...

Що ж до їх торкнулось? Чи проміння дня,
Чи журба і радість, і любов моя?!
Мадзвеніли струни ще *ніжніш*, *ніжніш*...

Мабуть, ти до мене думкою летиш,
Мабуть, ти це в'єшся у *душі мої*

І *крилом* черкаєш срібні *струни* в ній [5: 675].

У даному контексті концепт *«душа»* має етноцентричний характер, про що свідчить вживання автором лексем *«летиш»*, *«крилом»*, які асоціюються в уяві реципієнта з птахом. Так, за віруванням слов'ян *душа* перетворюється на птаха, який у польоті перемагає внутрішню *самотність*. На синтагматичному рівні виформовується образ української *душі*, що проходить складний шлях самопізнання через *самотність* (усамітнення) заради подолання фізичного вакууму. Завдяки повторам якісних прикметників *«ніжна, ніжна»* та стягненої граматичної форми прислівника *«ніжніш, ніжніш»* у тканині художнього твору поглиблюється атмосфера материнської любові та жертвовності, що здатна об'єднати українську націю й сформувати прямий канал *«серце-розум»*.

О. Олесь декілька разів використовує знак питання, що є графічним засобом посилення експресії, національної енергетики, прискорення ритму серця, яке є храмом української душі.

Отже, О. Забужко й О.Олесь розкривають особливості материнського коду в етнонаціональних концептах *«самотність»*, *«душа»*, *«серце»*, *«розум»* завдяки використанню в текстах художніх творів різних музичних номінацій, термінів. Струни музичних інструментів як у О.Олесь, так і в О.Забужко символізують переживання, болісні спомини й якомога точніше розкривають смислове навантаження концептів *«самотність»*, *«душа»*, *«серце»*, *«розум»* в художньому тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М.: АСТ, 1999. – 592 с.
2. Забужко О. Нічні метелики. Вірші / О. Забужко. // Прапор. – 1989. – №1. – С. 3-6.
3. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик. // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово, 2004. – № 4. – С. 59-71.
4. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1991. – 239 с.
5. Олесь О. Твори: в 2-х томах / О. Олесь – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – 700 с.
6. Переломова О.С. Концепт сакрального часо-простору в структурній моделі художнього світу Олександра Олесь / О.С. Переломова. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 47. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 192-196.
7. Переломова О.С. Семантичне наповнення концептів *«самотність»* і *«одинокість»* в українському і російському дискурсах / О.С. Переломова. // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2010. – Вип. 12. – С. 335-340.
8. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / [уклали: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Д. Лаврик, аспірантка

Сумської державної університет, Суми

**РАСКРЫТИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ МАТЕРИНСКОГО КОДА В
ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫХ КОНЦЕПТАХ «ОДИНОЧЕСТВО», «СЕРДЦЕ»,
«ДУША», «РАЗУМ»**

В статье исследуются этнонациональные концепты «одиночество», «сердце», «разум», их особенность, как комплексной структуры, объединять в себе культурные коды, где материнский является основным и максимально раскрывается в контексте художественного произведения.

Ключевые слова: *концепт, одиночество, сердце, разум, языковая картина мира, материнский код, концептуальный образ.*

Lavrik D., graduate student

Sumy State University, Sumy

**PECULIARITIES OF THE MATERNAL CODE, WHICH REVEALS IN
ETHNONATIONAL CONCEPTS «LONELINESS»,
«HEART», «SOUL», «MIND»**

The article deals with the concept «loneliness», «heart», «soul», «mind» and its peculiarities, as a complex structure, to combine different codes, the most important of them is maternal, which maximally are described in the context of belletristic compositions.

Key words: *concept, loneliness, heart, soul, mind, maternal code, conceptual type, linguistic worldview.*

УДК 811.111'277'06:305

А. Орел, канд. філол. наук

КНУ ім. Тараса Шевченка, Київ

**МАТЕРИНСТВО В ЕПОХУ ВІКТОРІАНСТВА:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті вивчається лінгвокультурне відображення материнства у вікторіанську епоху, аналізуються лексичні засоби, що репрезентують образ матері у вікторіанських романах.

Ключові слова: *материнство, вікторіанство, лінгвокультурологія.*

Ставлення людства до материнства завжди було сповнене особливої поваги та водночас страху. Здатність жінки породжувати нове життя у багатьох культурах мала містичне

© А. Орел, 2014